

David Graeber. Dluh. Prvních 5000 let (2012)

Lenka Brunclíková

*Katedra antropologie, Filozofická fakulta,
Západočeská univerzita v Plzni
brunclik@ksa.zcu.cz*

„Jak dojde k tomu, že se o morálních závazcích mezi lidmi přemýšlí jako o dluhách, a tím se pak ospravedlňuje i chování, které by se za jiných okolností zdálo být vysloveně nemorální?“ (124), táže se americký antropolog a anarchistický aktivista David Graeber ve své nejnovější práci nazvané *Dluh. Prvních 5000 let*, která v originále vyšla v roce 2011, v českém překladu o rok později.

Ústředním tématem knihy je nejen debata o tom, jaké podoby může dluh mít, nýbrž i polemika nad morálním imperativem, že „dluhy se mají platit“. Tento morální imperativ lze postřehnout jak na úrovni jedinců, tak v mezinárodním měřítku v souvislosti s debatami o odpouštění dluhů chudým státům. Graeber zde odkrývá podstatu dluhového systému, bez něhož by se kola ekonomiky tak, jak je nastavena, nemohla nadále točit. Jejím hnacím motorem je kromě nepřetržitého růstu také existence virtuální měny a dluhu. Tato trojice existuje dle autora v různé podobě a míře již pět tisíc let.

Na 416 stranách této hutné monografie Graeber čerpá zejména z prací antropologů, sociologů a historiků, aby ilustroval, jak se mnozí ekonomové mohou mýlit ve své interpretaci významu a vzniku ekonomických ukazatelů. Ostrou, avšak řadou výzkumů podloženou, kritikou neváhá zpochybnit obecně přijímané „pravdy“ o fungování nadnárodních institucí, jako jsou Světová banka či Mezinárodní měnový fond. Autor rovněž demonstruje, jak je samotný kapitalistický systém postaven právě na existenci dluhu. Graeber, který realizoval dlouhodobý terénní výzkum na Madagaskaru, i na jeho příkladu ukazuje, jak dluhy vznikají, a kdo je ve skutečnosti nucen dluhy platit, čímž přináší nový náhled na dichotomii věřitel-dlužník.

Knihy je členěna do dvanácti kapitol, které chronologicky mapují nejen vývoj dluhu v lidských dějinách, ale také jeho vnímání napříč různými kulturami. Autor na počátku diskutuje zadlužení tzv. rozvojových zemí, bývalých kolonií bohatých západních států, které těm samým mocnostem dnes dluží částky, jež nejsou schopny splatit. Mnohdy se podle Graebera jedná o podvodné půjčky či nelegitimní dluhy, které uvrhly chudé státy do dlužního otroctví.

Jak tedy můžeme nazírat na samotný dluh? Podle Graebera „dluh je povinnost splatit určitou peněžní částku, můžeme jej tedy na rozdíl od jiných závazků vyčíslit. Dluhy jsou proto srozumitelné, chladné a neosobní, a tím pádem i přenosné.“ (14) Na historických evidencích pak staví své tvrzení, že „dějiny dluhu jsou dějinami peněz“ (19).

Existenci peněz jsou věnovány druhá a třetí kapitola. V nich autor útočí na představu unilinéárního vývoje úvěrového systému přes směnný obchod a následný vynález peněz. Teze o tom, že barter předcházela vzniku peněz, můžeme zaznamenat nejen u Adama Smitha, který je velmi často s touto myšlenkou spojován, ale také již mnohem dříve u Aristotela. Podle Graebera je tato představa zcela mylná. Přesto je podle něj tento mýtus dodnes mnohými ekonomy nekriticky přijímán a nadále reprodukován. Graeber upozorňuje na to, že barter nejenže existoval v době, kdy už fungovaly peníze jako oběživo, ale rovněž dodnes tyto dva systémy fungují současně. Také podle antropoložky Caroline Humphrey (1985) neexistuje jediný důkaz, že peníze vznikly z barteru. Graeber se domnívá, že na prvopočátku stály tzv. virtuální peníze. Peníze jsou podle něj dluhopisem, tedy měřítkem, jehož úkolem je vyměřovat dluhy. V tomto smyslu pak vůbec nezáleží na tom, jakou mají podobu, zda jsou to zlaté pruty, dřevěné kolíky, bankovky, mince či cifry na obrazovce počítače. Podstatné je, že jimi lze měřit v úvěrovém systému.

V otázce úvěrových systémů odkazuje David Graeber na skutečnost, že půjčky na úrok se zrodily již v Mezopotámii v souvislosti s financováním karavanních obchodů. Důvod existence peněz pak spatřuje na rozdíl od ekonomů nikoliv v možnosti kupování statků a služeb, nýbrž v urovnávání narušených mezilidských vztahů (ale i domluvě svateb), které by byly jinak řešeny například vendetou. Takto pojatá

platidla, která jsou ekonomy často přehlížena, Graeber označuje jako „sociální“ a společnosti, které je využívají, jako „komunitní ekonomiky“. Poznámává navíc, že „peníze v komunitních ekonomikách slouží především k uznání dluhu, který není možné splatit“ (106). Jedná se zde tedy zejména o symbolické uznání viny.

V následujících čtyřech kapitolách se autor zabývá otázkou vykoupení a vztahem mezi věřitelem a dlužníkem. Inspiruje se mimo jiné z Nietzscheho Zarathustry a popisuje, jak byl dluh transformován z pocitu viny do sebestmračství. Vykoupení pak znamenalo „získat nazpět něco“, tedy v nejširším slova smyslu také smazat dluhy. Graeber dále ukazuje, že vztah věřitele a dlužníka nelze fakticky přirovnat k otroctví, protože to předpokládá hierarchii, kdy jeden člověk „vlastní“ druhého. Otroek je vytržen ze svého sociálního prostředí, a ocitá se tak mimo jakékoliv morální vztahy, tedy i oblast dluhu. „V případě dluhu jde ale o dva jedince, kteří k úmluvě přistupují jako rovnocenní partneři.“ (67) Napříč dějinami je přitom zcela běžnou skutečností, že dlužníkům byly dluhy čas od času odpouštěny, protože bylo jasné, že je nemohou splatit. Je tak příznačné, že v Sumeru se tomuto odpuštění říkalo „prohlášení svobody“ a „návrat k matce“, protože právě to mohli dlužníci po smazání svého závazku udělat.

Dějinnému střídání virtuálních a hmotných (zejména kovových) peněz jsou věnovány další tři kapitoly, a to na příkladu prvních agrárních společností, Mezopotámie, Egypta a Číny, dále axiálního věku a starověku. Z dochovaných indicí Graeber vyvozuje, že v období prvních agrárních impérií určovaly rytmus společenského života peníze virtuální, např. záznam dluhu na hliněných destičkách, které byly po zaplacení závazku zničeny. Axiálnímu věku naopak dominuje využívání drahých kovů a mincí jako oběživa. Protože součástí systému těžby drahých kovů, a tedy ražení nových mincí, byli i otroci, tedy váleční zajatci pracující v dolech, nazývá Graeber tento systém „vojensko-mincovně-otrokářským komplexem“ (180). Středověk pak představuje opět návrat k virtuální formě peněz a zároveň vzájemné prolínání komoditních trhů a univerzálních světových náboženství. Peníze a dluhy se staly symbolem založeným na konvenci mezi dvěma stranami „které jsou si zpočátku rovny, ve které jedna ze stran souhlasí, že se stane podřízenou“ (236).

Poslední dvě kapitoly této obsáhlé publikace se zabývají novověkem. Pro tuto éru počínající velkými zámořskými objevy je charakteristickým rysem návrat k užívání drahých kovů, které byly úspěšně získávány z Nového světa. Současně je každý morální vztah postupně vnímán optikou dluhu. Trend projevující se v koncepcích světových náboženství ústí do morálního imperativu, že: „dluhy se platit musí“. Tento imperativ byl později využíván kapitalismem i v tzv. „vázané službě“, která spočívala v tom, že smluvní práce byly ceněny předem, tedy dělník dostal zaplacení hotově a musel si pak tuto částku po následujících několika letech odpracovat. Prakticky tak byl vazalem svého pána. Není divu, že „pro ty, kdo stráví větší část dne prací podle něčích příkazů, je přesvědčivým důkazem svobody možnost vytáhnout peněženku plnou bankovek, které patří výhradně jim.“ (278)

V závěru práce se autor pozastavuje nad budoucím vývojem kapitalistického systému. Na rozdíl od ekonomů, kteří vidí v kapitalismu jedinou a konečnou variantu „fungování“ společnosti, Graeber tvrdí, že dějiny nekončí. Podobně i politický filosof John Gray (2002) vnímá tzv. konec dějin jako amerikanocentrický mýtus, založený na zevšeobecnění krátkého historického období. Podle Graebera však problém spočívá v tom, jaký systém si lze představit po kapitalismu, který díky principům, na nichž stojí, není na jedné planetě udržitelný. Graeber se obává, že jsme schopni si představit pouze katastrofu, nikoliv uvažovat nad alternativami. Potíž tkví v tom, že nejsme zvyklí uvažovat v termínech, které nebyly zneužity kapitalismem. To může být podle autora i odpovědí na otázku položenou na začátku této recenze: „Tím, že se dělá rozdíl mezi obchodními ekonomikami a tím, co nazývám ‚komunitními ekonomikami‘ – tj. těmi, kde peníze spíše než jako prostředek k zakoupení věcí slouží hlavně jako společenská měna, která vytváří, udržuje a ruší vztahy mezi lidmi.“ (124) Podobně jako Graeber uvažuje o funkci a podstatě peněz environmentalistka Nađa Johanišová (2008), podle níž právě tyto komunitní ekonomiky jsou fungující alternativou „zdola“.

Graeberův „Dluh“ je až neobvykle podrobným, argumentačně silným a na příklady bohatým dílem. Navzdory složitosti vybraného tématu je práce napsána srozumitelným jazykem a všechny pojmy jsou dostatečně vysvětleny. Logické členění publikace na tematické okru-

hy s chronologickou strukturou usnadňují pochopení dějinných i mezikulturních souvislostí. Dílo je tak svým obsahem i podáním určeno odborné i laické veřejnosti.

Čtenáře v jeho prvním českém vydání z roku 2012 však zarazí množství tiskových chyb. Četnost chybějících písmen, či dokonce celých slov a mezer mezi slovy, vynechaných půlstránek bez textu i nepřeložení místních názvů (např. místo Neapol *Napoli*) působí dojmem, že česká verze této zajímavé a informačně nabitě publikace vznikla ve spěchu, což ubírá na čtivosti. Nedostatků lze spatřit také v rejstříku na konci knihy, a to jak v užívané terminologii, tak i v chybějících pojmech. Přestože se v české verzi publikace objevuje termín „komunitní ekonomiky“, v rejstříku tento pojem absentuje. Místo něj zde najdeme odkaz na stranu 101 a termín „humánní ekonomiky“, s kterým ale české vydání nepracuje (v angličtině Graeber používá termín „*human economies*“ (v originále s. 130)). Některé pojmy pak v rejstříku zcela chybí, např. přímo Graeberem užívaný termín „sociální platidla“. V originálním vydání publikace lze „*social currencies*“ najít jak v textu (v originále např. s. 130), tak i v rejstříku (v originále s. 528). Oproti tomu pojem „krvavé dluhy“ v rejstříku českého vydání najdeme hned dvakrát, překvapivě pod písmeny L (383) a Z (386). Tyto nesrovnalosti vedou k tomu, že rejstřík v českém vydání není pomůckou pro orientaci v textu. Osobně bych proto doporučila čtenáři verzi anglickou.

Samotnou četbu pak může znepříjemnit i skutečně hutný poznámkový aparát (77 stran) zvláště proto, že poznámky jsou umístěny až na konci publikace a čtenář je nucen neustále listovat a vyhledávat. Takto jsou však poznámky řešeny i v anglickém vydání. Je také s podivem, že k okomentování této knihy na její titulní stránce byl vyzván právě Tomáš Sedláček, který, hájící zájmy bankovních institucí, představuje protipól stanoviska, jež ve svých debatách zastává právě David Graeber. Přesto Sedláček tuto knihu doporučuje. Odpovědí může být nejen absence odborníka, který by se v českém prostředí mohl k této obsáhlé publikaci vyjádřit, ale také marketingový tah.

David Graeber velmi přesvědčivě ve své práci poukázal na fakt, že ve skutečnosti neexistuje pouze jedna optika, kterou lze na problematiku dluhu nahlížet. Jiný pohled nám může odkryt, co dosud zůstalo skryto či nepovšimnuto. Velmi

zajímavou úvahou je zejména logika odpouštění dluhů, a tedy i možnost vyvrácení stereotypního argumentu, že „dluhy se musí platit“. Přestože v dějinách, jak již bylo poukázáno, docházelo opakovaně ke smazání nesplatitelných dluhů, zdá se, že v novodobé historii není tento akt příliš vítán. To se týká mimo jiné i tzv. rozvojových zemí, které byly po pádu Brettonwoodského systému a nastolení tzv. Programů strukturálních úprav ještě více postiženy dluhy, které se tak v podstatě staly nástrojem bohatých zemí pro rozšíření mezinárodních trhů (Švihlíková 2010; Tožička 2003). Nejen Graeber ve své práci jasně dokládá, že smazání dluhu je především aktem přispívajícím ke stabilitě společnosti, a je tedy pro její udržení a životaschopnost nezbytný.

Davidu Graeberovi se podařilo svou práci podat přesvědčivě a dosud nediskutovaný rozměr ekonomické sféry, která svými doporučeními ovlivňuje fungování celé společnosti. Je až s podivem, jak snadno dokáže společnost přijmout a reprodukovat mýtus, který zároveň určuje její budoucí existenci. Zdá se, že důvěra v ekonomické ukazatele, postavené na převažujícím politickém diskursu, má své trhliny. Domnívám se proto, že by se tato kniha měla dostat na stůl nejen antropologům, ale především studentům ekonomie.

GRAEBER, D. 2012. *Dluh. Prvních 5000 let*. 1. vydání. Brno: Bizbooks.

POUŽITÁ LITERATURA

GRAY, J. 2002. *Marné iluze. Falešné představy globálního kapitalismu*. Košice: Paradigma.sk.

HUMPHREY, C. 1985. Barter and Economic Disintegration. *Man, New Series*. 20 (1): 48–72.

JOHANISOVÁ, N. 2008. *Kde peníze jsou služebním, nikoliv pánem. Výpravy za ekonomikou přátelskou přírodě a člověku*. Volary: Stehlík.

ŠVIHLÍKOVÁ, I. 2010: *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus.

TOŽIČKA, T. 2003. Africké dluhy a kdo za ně může. Přístupné na: <<http://www.rozvojovka.cz/clanky/8-africke-dluhy-a-kdo-za-ne-muze.htm>>, stáhnuto 6. 3. 2013.